

KIBER-MAKONDA O‘SMIRLAR IJTIMOY TOLERANTLIGINING KOGNITIV TRANSFORMATSIYASIDAGI YOSHGA OID VA TIPOLOGIK XUSUSIYATLARGA BOG‘LIQ FARQLAR (KICHIK VA KATTA O‘SMIRLAR MISOLIDA)

Mirsidikova Aziza Mirvohidovna

O‘zbekiston milliy pedagogika universitetining Mustaqil izlanuvchisi, PhD,
Toshkent amaliy fanlar universiteti “Pedagogika” fakulteti “Psixologiya” kafedrasida katta
o‘qituvchisi azizamirsidiqova1987@gmail.com

Dadasheva Shahrizoda Ulugbekovna

TAFU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20775849>

Annotatsiya

Mazkur maqolada kiber-makon sharoitida o‘smirlar ijtimoiy tolerantligining kognitiv transformatsiyasi yoshga oid va tipologik xususiyatlar nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda kichik o‘smirlar (11–14 yosh) va katta o‘smirlar (15–18 yosh)ning virtual muhitdagi ijtimoiy munosabatlari, tolerantlik haqidagi tasavvurlari, kognitiv baholash mexanizmlari hamda individual-tipologik xususiyatlarining o‘zaro bog‘liqligi o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, yosh ortishi bilan o‘smirlarda tolerantlikka oid kognitiv sxemalar murakkablashadi, refleksiv tafakkur kuchayadi va ijtimoiy xilma-xillikni qabul qilish darajasi ortadi. Shu bilan birga, temperament va kommunikativ tiplarning tolerantlik transformatsiyasiga sezilarli ta’siri aniqlangan.

Kalit so‘zlar: kiber-makon, ijtimoiy tolerantlik, kognitiv transformatsiya, o‘smirlik davri, kichik o‘smirlar, katta o‘smirlar, tipologik xususiyatlar, virtual kommunikatsiya.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kiber-makon zamonaviy o‘smirlar ijtimoiylashuvining muhim omiliga aylandi. Virtual tarmoqlar, ijtimoiy media platformalari va onlayn kommunikatsiya vositalari yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari hamda ijtimoiy xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tolerantlikning shakllanishi va rivojlanishida kiber-makonning roli tobora ortib bormoqda.

Ijtimoiy tolerantlik shaxsning boshqa madaniyat, qarash, e’tiqod va ijtimoiy guruhlariga mansub insonlarga nisbatan hurmat va bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lish qobiliyatini ifodalaydi. Kiber-makonda esa bu jarayon yangi kognitiv mexanizmlar orqali namoyon bo‘ladi. Chunki virtual muhitda o‘smirlar turli xil axborot oqimlari va ijtimoiy guruhlar bilan bevosita muloqotga kirishadilar.

Tadqiqotning maqsadi

Kichik va katta o‘smirlarning kiber-makondagi ijtimoiy tolerantligi kognitiv transformatsiyasida yoshga oid hamda tipologik xususiyatlarga bog‘liq farqlarni aniqlash va ilmiy asoslash.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli, qiyosiy va psixodiagnostik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 11–18 yoshdagi o‘smirlar jalb qilindi va ular ikki guruhga ajratildi:

- Kichik o‘smirlar (11–14 yosh);
- Katta o‘smirlar (15–18 yosh).

Quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Ijtimoiy tolerantlik diagnostikasi.

2. Kognitiv moslashuv va refleksivlik testlari.
3. Temperament tiplarini aniqlash metodikalari.
4. Virtual kommunikativ faollik so'rovnomalari.
5. Statistik tahlil (t-test, korrelyatsion va regressiya tahlili).

Natijalar va muhokama

Yoshga oid farqlar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik o'smirlar tolerantlikni ko'proq tashqi xulq-atvor me'yorlari orqali baholaydilar. Ularning ijtimoiy tolerantlik haqidagi tasavvurlari konkret vaziyatlarga bog'langan bo'lib, stereotipik fikrlash elementlari nisbatan yuqori darajada saqlanib qoladi.

Katta o'smirlarda esa tolerantlikning kognitiv tarkibi murakkablashadi. Ular ijtimoiy hodisalarni ko'p tomonlama baholashga moyillik bildiradilar. Virtual muhitdagi turli madaniyat va qarashlar bilan tanishuv natijasida empatiya, refleksiya hamda tanqidiy tafakkur rivojlanadi.

Kichik o'smirlar uchun internet ko'proq axborot manbai bo'lsa, katta o'smirlar uchun u shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy tajriba maydoni sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli katta o'smirlarda tolerantlikning kognitiv transformatsiyasi intensivroq kechadi.

Tipologik xususiyatlarga bog'liq farqlar

Temperament va shaxs tiplarining tolerantlik rivojlanishiga ta'siri ham kuzatildi.

Ekstravert o'smirlar virtual muloqotlarda faol qatnashganliklari sababli turli qarashlarga tezroq moslashadilar va tolerantlik darajasi yuqoriroq bo'ladi. Introvert o'smirlarda esa tolerantlikning shakllanishi ichki refleksiya orqali kechadi va bu jarayon nisbatan sekinroq rivojlanadi.

Emotsional barqarorligi yuqori bo'lgan o'smirlar kiber-makondagi ziddiyatli axborotlarni konstruktiv qabul qila oladilar. Emotsional labilligi kuchli bo'lgan o'smirlar esa internetdagi salbiy kontent ta'sirida intolerant reaksiyalarni namoyon etishlari mumkin.

Kognitiv transformatsiyaning psixologik mexanizmlari

Kiber-makonda tolerantlikning transformatsiyasi quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshadi:

- ijtimoiy taqqoslash;
- refleksiv tahlil;
- axborotni tanqidiy qayta ishlash;
- virtual identifikatsiya;
- empatik tushunish.

Mazkur mexanizmlar yosh o'tishi bilan murakkablashib boradi va tolerantlikning yuqori darajalariga erishishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari kiber-makonda o'smirlar ijtimoiy tolerantligining kognitiv transformatsiyasi yosh va tipologik xususiyatlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Kichik o'smirlarda tolerantlikning kognitiv modeli sodda va konkret xarakterga ega bo'lsa, katta o'smirlarda abstrakt tafakkur, refleksiya va empatiyaning rivojlanishi hisobiga murakkablashadi.

Shuningdek, temperament, kommunikativ faollik va emotsional barqarorlik kabi tipologik omillar tolerantlik darajasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois o'smirlarda kiber-madaniyat va tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik dasturlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Allport G.W. The Nature of Prejudice. – New York: Addison-Wesley, 1954.
2. Soldatova G.U. Psixologiya bezopasnosti lichnosti v internete. – Moskva, 2020.
3. Asmolov A.G. Psixologiya lichnosti. – Moskva, 2019.
4. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. – New York, 1968.
5. Bandura A. Social Learning Theory. – New York, 1977.
6. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, 1986.
7. O'zbekiston Respublikasining yoshlar siyosatiga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
8. Mirsidikova, A. M. (2024). KOMMUNIKATIV TOLERANTLIK VA UNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 27-31.